

СПОМЕНИ ЗА НИКОЛАЙ ХРЕЛКОВ

Вичо Иванов

ПЪРВА СРЕЩА

Срещнах го за пръв път през есента на 1928 година. Потомъкът на Любен Каравелов тогава току-що се беше завърнал от чужбина, от емиграция. Висок, с малко приведена глава между асиметрично издигнатите му рамене, фигурата на този човек излъчваше непримиримост, доблестта на непреклонния. Когато той разговаряше спокойно, от погледа му струеше подкупваща детска доверчивост и доброта. Но случеше ли се да премине в полемика и да отстоява своята вяра в народа и неговото право на свобода и човешко щастие, от очите му излитаха стрелите на революционното му убеждение. Жестът му беше ъгловат и драматичен, наситен с прикрит вътрешен трагизъм, сплетен с безгранично съчувствие към бедните, към страдащите. Звучността на неговия глас носеше вълненията на благородното му сърце, поривите на неговите стремителни мисли, акцента на обаятелната му преданост на верен пролетарски син. . . Една клетвена преданост, която съзнателно и неостъпно се осъществи с време в оня трагичен край на Николай Хрелков, който се превърна в мярка за моралния му и политически ръст на гражданин-комунист.

НА УЛИЦА КОЧО ЧИСТЕМЕНСКИ

Живеехме на улица Кочо Чистеменски 7. Едно единствено широко легло в стаята. За друго нито ние можехме да мислим, нито пък хазияте ни — бедни хора, следваше да рискуват с оскъдните си средства за набавяне допълнителна мобилировка. В това наше съжителство, което не трая дълго, поради липса на средства за редовно изплащане на наема, имаше немалко анекдотични положения. . . Дългият Николай, когато се изпълнеше под общата завивка, на мене ми подвяваше. . . А когато той попрегъваше крака, за да запази топлото под одеялата, аз неизбежно преминавах в отстъпление към стената. В такива случаи на неблагоприятния, често апелирах:

— Николай, опрях до стената.

— Ах, тоя мой проклет бой и тия непрокопсани мои дълги крака! — негодуваше той, повече от себе си, отколкото от мене, че оставах или „неприятен“, или пък без „спално пространство“.

Нея година есента започна с ранни студове и гъсти мъгли, които по цели дни не се дигаха. Николай понякога предпочиташе целият следобед да прекарва в квартирата, макар да ни липсваше топливо. И най-често съм го заварвал да лежи и чете. Да пише — тук беше невъзможно, липсваха що-годе предразполагащи условия. Хазияте ни, както казах, бяха хора сиромаси. Те имаха две деца — русокосо момиченце и момченце, което винаги вървеше след майка си. Бащата — мургав, с ленива походка и гърлест глас, който от двора отекваше чак на улицата през късните нощни часове. Този пролетарий чувствуваше остро тежкото си положение, носеше в себе си недоволство, беше затворен и трудно достъпен за разговор. Той излизаше от къщи по тъмно, отиваше някъде си на работа, а вечер закъсняваше и се

вършаше винаги пиян. Измъчената му жена, след като нахранеше децата си и ги приспеше, оставаше да го чака търпеливо за вечеря пък когато се завърне от кръчмата. Но дойдеше ли си, той почваше да бие жена си. . . И много често събудените деца изтичаха в стаята ни и молеха със сълзи на очи:

— Чичо Николай, татко души мама! — казваше момиченцето. Двете деца трепереха и от уплаха и от студа.

— Вие, деца, легнете при чичо си да не простинете, а пък аз ще отида да видя и по-могна. . . Как смее татко ви да посяга!

Надвене-натри Николай се обличаше и изтичваше през двора към стаята на хазяите. Изкубнал майката от ръцете на пияния баща, тя се озоваваше при децата си в нашата стая, изумена от побоя и потънала в срам. . . В това време там защитникът на нещастната жена се разправяше с алкохолизирания ѝ мъж.

— Аз се опитам да го убедя, че ако и за в бъдеще продължи този среднощен ад — обръщаше се към нас завърналият се в стаята Николай — аз сам ще му дам хубав урок по пролетарско държане. . . Ние не ще позволим да бъдем безучастни зрители на неговите нощни изтезавания над децата, над вас, бедна майко. А сега приберете се в стаята си, без да му казвате нито дума. А аз ще бдя оттук. Чуя ли виковете му, ще изтичам веднага. . . — успокояваше Николай разтревожената майка и нейните деца. . . Ние не ще му позволиме занаят — уверяваше енергично той и целият се тресе от благородното си възмущение.

Въпреки всички опити от наша страна да се внесе спокойствие в семейството, хазяинът си знаеше своето. . . с тая уговорка само, че той по-рядко преминаваше към жестоки разправии с нещастната си жена. Николай се утешаваше самонадеяно и с донкихотовски оптимизъм:

— Все пак, драги брате, закрилата ни не мина без полза за семейството. . . Жената вижда, че не е сама — има опора в наше лице и сякаш се успокои, вече не се страхува от мъжа си — убеждаваше ме той. — Последният път му казах, че ние — квартирантите в този дом, макар и да сме кръгли пролетарии като него, установяваме дежурство и непримирима бдителност срещу неговите пиянски истории.

Хазайката просто нямаше думи да изкаже признателността си на Николай за защитата му.

Човек на революцията, Николай Хрелков поддържаше непрекъсната връзка с хората от народа, пък където и при каквито и условия да се намираше той. Това продължи комай до последните му дни. И този дълбок и неотменен морален контакт на революционния романтик и хуманист имаше — би казал човек — характер на взаимна размяна на обич. . . Тогава, когато Николай наистина чувствуваше, че е без остатък в самия народ, с народа и за неговата свобода — завинаги на живот и смърт! В името на тази своя обич към народа той презря „смисъла“ на еснафското благополучие в живота и в литературата и поддържаше будна своята непримиримост с фашизма и подлостта. Той беше чужд на компромиси в живота и се отвращаваше от всичко, носещо и разнасящо смрадта на отстъплението от великото дело на народа и неговата свещена борба в името на свободата и комунизма. И нищо чудно, че неговият светъл оптимизъм заедно с безнадеждното му състояние на осъден. . . еднакво от коварната болест както и от монархофашизма, привличаха в онова време на изолация и насилие мнозина чисти и предани на народа девойки и младежи. В техните сърца приживе той заживя нов живот на незабравим брат и другар. Изгнаник в соби-ствената си родина, в Горна баня или другаде Николай нямаше ден да не посрещне такива въодушевени гости, които носеха демократичния дух на своя народ и чувствуваха срод-ството си с поета-гражданин и революционер. Много от тях, преди да минат в нелегалност, конспирация или да се прехвърлят в някоя от партизанските бригади, считаха за свой другарски дълг на признателност да се отбият и се сбогуват с вдъхновителя си. . .

. . . Намеря ли се понякога на булевард „Дондуков“, аз извървявам мислено целия път до някогашната ни квартира на „Кочо Чистеменски“. . . И сякаш отивам на среща. . . с Николай, който не е престанал да дежурва, да бди за спокойствието на онеправданото

работническо семейство с двете дечица! Да стои на поста на революционната чест за свободата и щастието на хората, на пролетариата.

БЕЗДОМНИЦИ

Много вечери оставахме без квартира. И защо не? . . . Неплатен навреме наем, постоянна безработица, живот ден за ден, несигурност. Отделно пък другите нещода . . . когато едно сусамено зрънце от геврек в някой от джебовете на „сакото“ или „балтона“ ни е възвръщало аромата на хляба. . . . Аз не се срамувам да говоря за това, защото откровеността ми е защитена от правдата на ненавистта ми към капиталистическото иго и монархофашизма.

В такива безнадеждни дни, когато беше ясно, че са изчерпани всички възможности за почивка, за сън, Николай — където и да се намирахме — така се загръщаше в балтона си, ако сезонът беше зимен, че сякаш репетираше нощно бдение чак до видело. Той ставаше затворен, недостъпен за разговори при случайни срещи с познати, замислен като пред пълна катастрофа. А такъв той биваше много пъти, защото положението ни не се изменяше. . . . Чудесата в случая бяха невъзможни, а и сами не вярвахме в тях.

— Да-а-а-а. . . . Непоносим живот! И ако не беше привързаността ми към трудовия народ, вярата ми, че светът ще стане друг, отдавна да съм. . . . Не, по-добре да не споменавам тая срамна за един комунист дума. . . . То би било бягство от борбата. . . . — току ще се обади Николай интимно, с чувство на протест против притеснителите.

Много пъти сме осъмвали в такива кафенета, които в онова време работеха непрекъснато, през цялото денонощие. Тук можеше да се срещнат какви ли не скитници! Оперпани и изнемощели хамали, които намираха спасение в сред „свои“. . . . Бездомни старци с вързопчета „покъщнина“ и в лъщящи дрехи като на удавници. . . . Една нощ, останали без квартира, в кафене някъде към главната гара срещнахме такъв скитащ се старец с опитомена гарга под палтото си. Ние бяхме силно развълнувани от тоя фантастичен образ на човешкото страдание! Сам в беда и глад, той беше приютил у себе си прокълнатата птица и гледахме с каква грижа я хранеше с варено яйце. Задимено от тютюнев пушек, в кафенето един седяха в отчаяно състояние, други играеха шумно на карти или табла, трети стояха прави и гледаха от принуда с притъпено чувство! А там пък някои дремеха, съспани от умора и безсъние. Врявата беше неудържима, псувните — още повече и се силеха по различни поводи и адреси.

— Тук все повече и повече става нажежено — обърнах се към Николай.

— Наше дъно, братко мой! — отговаря замислено той и с нескрито съчувствие към тия бездомни хора, някои от които поради липса на столове — седяха на самарите си.

След полунощ беше започнало да прехвърча сняг на парцали. Влезе пиан и, без да обръща внимание на присъствуващите — схлузи се в отсрещния ъгъл на кафенето и захарка след малко. На една от масите, където четирима играеха на „скамбил“, беше извършена шмекерия с карти. Изригна гневен протест от страна на засегнатата партия. Играта спря, единият от играчите хвърли картите си и започна да ругае. . . . В кафенето настъпи бъркотия. . . . Кафеджията пред тезгяха предупреждаваше колкото му глас държеше:

— Тихо, господа, тихо! Инак ще викна полиция да тури ред „в това царство кърваво, грешно!“ — иронизираше той с откраднати мисли от Ботев.

— Ти там гледай да не ти угасне оджак. . . . Ние сами, без твоята полиция ще си разчистим сметките.

— Ти да не си от националлибералната партия? Ако ти угасне кафежджийския огън, ще ти хвърлим един хамалски самар на гърба — обади се един от играчите — висок, с дълги пръсти и тънки черти на лицето.

— Аз се отказвам да играя повече! — каза тоя, който беше си послужил в играта с кражба в размяна на карти от купа, от който раздаваше на другите грима.

— Тъй ли? Тогава ще платиш цялата сметка. Иначе да му мисли гърбът ти.

— Гърбът ми?

И докато виновникът се опираше, другият скочи, хвана го за яката, ритна стола зад себе си за по-голяма свобода и започна да го бие. В кафенето настъпи суматоха. Кафеджията „Андрон“ — както подигравателно се обръщаха към него късните „клиенти“, забрави да вика полиция и изчезна зад тезгяха. В този критичен момент Николай стана, спусна се към играча, който беше грабнал стол, за да замахне, издърпа го от ръцете му и извика разгневен:

— Срам, срам, братя! Не ви ли стига сиромашията. . . Ако трябва да дигнем ръка срещу някого — то са изедниците на народа. Умирате се! Позорно е да се разправяте по такъв начин. А ти, страхливец — там зад тезгяха, — да не си заплашвал с полиция. . . Другарите сами ще се оправят.

В настъпилата тишина някой от среднощните посетители запита намесилия се Николай с нескрита симпатия към него:

— А ти, драгий, кой си?

— Аз съм ваш брат! Нямам други интереси от тия на работничеството.

Посетителите гледаха в Николай с учудване. Някои от седящите придърпаха столовете си към нас и настойчиво питаха какво желаеме да вземем: чай, кафе или локум. . . Трогательно внимание! Николай никога не можеше да го забрави и много пъти ми го е припомнял. . . Тогава ние дочакахме зората в кафенето. През цялата нощ до сутринта „заведението“ приличаше на кошер. Само че тук прииждаха и се рояха не пчели, а бездомници и всякакви скитници.

Когато понякога, след Девети септември, ставаше дума с Николай за софийските ни дни и нощи без квартира, той не изпущаше случая да каже:

— Оня страдалец с гаргата в онова кафене през зимата остана завинаги в паметта ми като изумителен образ на човешката беднота.

— Аз пък не мога да забравя еднакво и твоята намеса за разтървяването на картоиграчите и революционния ти призив към тях.

ЗЛОДЕЯТ В ЕДНА БРЪСНАРНИЦА

Въпреки тежкото ни, не! — просто никаквото ни „материално състояние“, — стреляхме се да поддържаме външността си в приличен вид. Поради лошите условия в квартирата предпочитавме да ходим на бръснар, отколкото сами. . . Николай беше намерил една малка бръснарница на „Дондуков“ между улиците „Раковски“ и „Дунав“, от лявата страна на булеварда като се върви към железопътната линия. Тази бръснарница отдавна не съществувала, там сега се издигат високи жилищни сгради.

Едно утро през оная есен ние се разделихме пред бръснарницата с обещание, че ще се срещнем в кафе-сладкарницата „Цар-Освободител“. Реших да дочакам Николай на ъгъла, въпреки гъстата мъгла. Не мина половин час и гледам — Николай иде тичешком, обвзет от някаква тревога. . . Лицето му — в памук.

— Загивам, братко! . . . Води ме, че нищо не виждам пред себе си. Просто изгарям.

И докато го запитам какво е станало, между болките той можа да ми каже, че вместо с одеколон, бръснарят му е „дезинфекцирал“ лицето с карболова киселина. . . Докато го заведе при лекар за първа помощ, кожата на лицето му беше изгоряла. Превързан добре, аз го съпроводих до квартирата ни на „Кочо Чистеменски“ и се заех с ролята на болногледач. Николай беше неутешим. . . Едно затова, че трябваше да лежи и не се знаеше кога ще оздравее, а и затова, че нямашме пукната пара, за да му бъде осигурено спокойно лечение. В стаята — ноемврийски студ: нито да лежиш като болен, нито да седиш като здрав.

— Липсваше ми и тази беда! — пъшкеше обезобразеният Николай с бинтовано лице.

Тук не помагаша никакви думи, никакво съчувствие. И предпочиташ да мълча.

— Единствената радост, че съм здрав, че мога да ходя, сега ми е отнета. . . Какво би могло да ми облекчи болките? Нищо, само кучешко търпение. Какво мога да предприема срещу този мой убиец?

Дните си течаха. А с тях постепенно заздравяваше и лицето на Николай. И когато той оздравя, реши да проучи личността на бръснаря, който му бе причинил такива непосими страдания. Един ден ни стана всичко ясно: предумишлен акт на злодеяние! Николай недвусмислено беше уверен от предани другари, че бръснарят е човек от Александър Цанковото „движение“ и сътрудничел на полицията.

Веднъж се отбихме да проверим — там ли е още бръснарят-полицай. Оказа се, че той отдавна напуснал работата си тук. Притежателят на бръснарницата, като съжаляваше много за случилото се с Николай, твърдеше, че бившият му работник е постъпил някъде другаде на работа. Николай не се съдържа и каза твърдо убеден:

— Вие сте държали тук злодей с бръснач в ръка! Цанковистко куче! Отишло е другаде да лае и безчинствува.

КАК ПИШЕШЕ

Тоя, който мислеше, че „истинското изкуство трябва да действа като изстрел в нощната тишина“, пишеше при изключителни условия. Преди да се разболе, той пишеше в бележничета: зимно време — в някое от софийските кафенета от рано, където можеше да се усамоти, а лятно време много често — на пейки във втората част на днешния Парк на свободата или в дълбочина под високите борови дървеса. Зимно време квартирата ни, където и да се намираше тя, беше винаги неудобна при липсата на топливо и при оня консервиран студ, от който се бояха и най-благородните ни пориви. През годината на оня съместен живот, когато трябваше да делим по братски всичко — от фантастичните неблагоприятия във всекидневие до несъкрушимите упования в бъдещето на народа и света, Николай си оставаше винаги непоправим оптимист. В такъв климат. . . на-фашистки гнет повечето му стихотворения бяха писани при невероятна обстановка, бих казал — на коляно, просто като революционен поет в самото полесражение на класа срещу класа. А когато се разболя, в самотата си той превърна болничното си легло в място за поетическа дейност. Какъв парадокс — тежка болест и поезия! — ще каже някой. Да, парадокс на една болнична действителност, в която Николай трябваше да се надпреварва със смъртта срещу малкото време, което му оставаше да живее, та дано поне отчасти да завърши своето дело. При такива трагични условия на живот се раждаха неговите буйни метафори — наситени с революционната му романтика и пролетарския му хуманизъм.

В ГОРНА БАНЯ

Аз бях вече в Пловдив, когато Николай се разболя. Но връзката ни не прекъсна. Случваше ли се да бъде в София, рядко е бивало да не го посетя в Горна баня. Къде малкеше в началото — дали в хотела или в оная руинирана барачна зеленикава къщица — не мога точно да си спомня, че съм бивал и на двете места. Докато хотелската стая все още внасяше някаква надежда в самотното болнично всекидневие на Николай, не така беше в оная схлупена къщица, от чийто двор и от самата нея лъхаше трагизма на запустението. Тя обаче беше обект на полицейско наблюдение: следеше се кой идва на посещение при Николай и кой излиза оттам.

Неизброими са младите хора, които идваха при него — било сами или групово — по няколко девойки и младежи заедно. Много пъти съм заварвал или са ме заварвали такива предани приятели на Николай — въодушевени от революционната борба верни народни дъщери и синове. И далеч не е случайно трогателното признание на безсмъртната Лилияна Димитрова към своя по-голям брат и другар: „Да посетя Хрелков — за мене е празник. Той като че ли е човек от друг свят.“ Тук, в тоя изолиран свят на страданието, където наоколо му в квартирата беше само сиромашия, а в благородните му мисли и чувства — поривите на надеждата във великото бъдеще на нашия народ, на човечеството, болният Николай се разминаваше вече с живота като с нещо чуждо, враждебно. На една страна — сломеният от тежката болест, а на друга — равнодушният, дори високомерен живот отвъд оградата на пустеещия му „дом“. . . Един живот, който беше у Николай сложен преживявания, които

го правеха премного чувствителен, мнителен поради характера на болестта, изпълнен с тъга бавния му и предивременен залез. При посещенията той се увеличаваше от радостта си в гостите, от утехата, че младите, неговите приятели се интересуват от него и му засвидетелствуват предаността си. И почти винаги най-много той говореше, а другите слушаха своя мил събеседник съчувствено. . . . Едно естествено състояние за болен, който дни и нощи е очаквал някой да го навести, за да сподели всичко, каквото е мислил и премислял през дългите си безсънници. Тая почти необитавана преди идването на Николай къщица, всъщност се превърна в гнездо на революцията. . . . Нещо повече — в неподозирана школа на борбата и кръщение с идеите на пролетарския интернационализъм — за действие. Кой не са бивали тук, кои не са се отбивали при него да се простят, преди да поемат пътя на подвига и нелегалността! . . . Кой ли не от тия, които изгоряха в освободителната борба: Лилияна Димитрова, Малчика, Емил Шекерджийски, Кирил Маджаров, Васил Воденичарски. . . . Какво привличаше тук младежта, ако не спонтанно породеното взаимно доверие; ако не обаянието на Николай като верен на народа без остатък, неговата безупречна безкомпромисност пред врага; неговата безпримерна съзнателна саможертва в доблестно държание, неговият пролетарски хуманизъм.

В ПЛОВДИВСКИЯ САНАТОРИУМ

Рано една сутрин през 1937 г. пред Народната библиотека спря файтон без пътници. Файтонджията слезе от капрата, влезе в хола и се обърна към дежурния Николай Караколев: — Търся господин. . . — и произнесе името ми.

Преди човекът да дойде при мене, аз го присрещнах с въпроса:

— Какво има?

— В кафенето на „Джумаята“ ви чака вашият приятел Николай Хрелков. Дойде от София с влака, който пристигна преди малко. Ще постъпва в санаториума. Той ви чака.

В кафенето. Николай седеше сам на една от масите. Той имаше страшно уморен вид. Изненадата от срещата ни беше повече за мене, отколкото за него.

— Нашият общ приятел Георги Лажев чрез своя братовчед д-р Лажев от тукашния санаториум издействува да постъпи на лечение при него — бързаше да ми съобщи Николай. Страшно време — каквото е в София, такова е и тук. Непрекъснати дъждове. Влагата ме просто разсипва. Дано да заварим д-р Лажев в санаториума.

— Да вървим — покани файтонджията.

А Николай почна да му се извинява, че го е забавил толкова време.

Вън продължаваше да ръми.

Небето беше притулено от тежки облаци, които се движеха от Родопите на север.

— Санаториумът се намира на високо в склоновете на „Чийдем-тепе“ или „Хълма на минзухарите“. . . . Един от ония пет пловдивски хълмове, които се срещат у Лукреций. А самият град — отговарях аз на запитванията на Николай — е основан от Филип Македонски — бащата на Александър Македонски — в 342 година пр. н. е.

Николай се тревожеше:

— Ако не завариме д-р Лажев, ако не ме приемат днес по липса на легло — къде ще се спасявам в тая влага!

— Напразни са тревогите ти, ние ще го завариме още във визитация.

Пред стълбището ни посрещна портнерът на санаториума. От него разбрахме, че д-р Лажев привършва визитацията си.

В канцеларията Николай беше приет по всички болнични формалности. Братовчедът на нашия приятел Георги Лажев беше се погрижил — на новия пациент да се даде стая с едно легло на първия етаж.

— Най-после ще си отпочина, че съм като пребит — въздъхна с облекчение Николай, когато влязохме в стаята.

Не минаха десетина минути — дойде и самият д-р Лажев:

— Писа ми братовчед ми. Днес ви чаках — обърна се той към Николай с предразполагаща сърдечност. — С режима на санаториума ще бъдете запознати. Винаги можете да разчитате на мене. От условията тук зависи много, но не по-малко зависи и от самите пациенти. . . Отпочивайте. Аз пък ще отида още при няколко болни, които чакат за пневмоторакс. Не казвам „до виждане“, защото след час ще трябва да дойдете в кабинета на приемен преглед.

Николай не можеше да скрие радостта си от милото посрещане на д-р Лажев.

От него ден за Николай започна санаториален живот при неотменим режим. За постъпването му на лечение научиха от мене много другари, които чакаха приемните дни и часове да го посетят. Най-редовен гост на Николай беше Янко Шопов — техник от отдела на Пловдивската община, разпространител на нелегалния „Работнически вестник“. Аз го представих на Николай, за да му бъде в помощ, както и да го снабдява с вестника. От своя страна пък Янко му водеше други добри гости като работничката Надя Дукова, която посетил с мои грижи и с помощта на антифашиста педагог Павел Теохаров по молба на Николай успя да влезе в Пловдивския учителски институт, завършил го с успех и от тютюнева работничка стана учителка. С мене го посещаваха също такива другари като виолониста Аврам Литман, библиотекарят Русин Филипов, актьорът на местния театър Цани Стойков и някои млади тамошни поети като Иван Генов. Вниманието, с което го обкръжаваха те в санаториума, поставяше Николая в съвършено нов морален климат. Всичко това влияеше за подобряване на състоянието му. По-сетне, при срещи, той си спомняше с чувство на носталгия за всички ония другари и другарки, които в Пловдив му бяха за свидетелствували милото си човеклюбие, искрените си приятелски чувства.

В онова лято, когато започнаха горещините в Пловдив, Николай не можеше да ги понася. По негово настояване д-р Лажев го изписа. . . Споменът за Николай Хрелков у неговите нови приятели обаче остана завинаги.

В ЛЪДЖЕНЕ НА ДВА ПЪТИ

От пловдивския санаториум Николай Хрелков замина за Лъджене. Дни преди това Помощната организация в Пазарджик извести Лъдженския районен комитет на партията със секретар Васил Сотиров — тогава работник в дървообработваемата фабрика на братя Ушеви, че там ще пристигне комунистът Николай Хрелков, намиращ се в много тежко положение. Когато Николай вече беше в Лъджене, Сотиров веднага му създаде връзка с тамошния учител и комунист — доблестният Янко Боянов Янков. Той от своя страна го запозна с комуниста Георги Попов и учителя по рисуване Сава Славчев. Вниманието и грижите на Янко през пребиваването на Николай в Лъджене бяха братски. В средата на тримата другари Николай се чувствуваше в свое общество. С тях можеше да се говори всичко. А това беше много важно за душевното и физическо състояние на болния, който знаеше, че е следен от местните полицейски органи. През това време Николай укрепна, беше затворил всички каверни. Това го ободри. От сега нататък той трябваше да поддържа упорито възврънатото си здраве.

Но през време на войната против Съветския съюз, същата тая полиция в Лъджене посрещна Николая вече като интерниран тук от Горна баня. Тя веднага го постави в тежки условия и забрани достъпа до него на негови приятели. Тук фашизмът превърна Николая в развалина, без надежда за възстановяване. . . Каквито сили беше набрал той преди това, пропиля ги принудителният глад, който му наложи полицията. Парите, които му се изпращаха понякога — или се връщаха обратно, или пък пропадаха за сметка на тамошните органи на държавна „сигурност“. За да се отидеше при Николай, трябваше да се взема разрешение от полицейския участък, където той ходеше да се разписва всеки ден. Но от там винаги отказваха с предизвикателства и заплахи. Веднъж, когато от Пловдив отидох на посещение при Николай, цивилен полицай в лъдженския участък се обърна към мене:

— Може би му носите новини? — Ако не напуснете незабавно. Лъжжене, може и да останете при него за компания — провокираше язвително агентът. — Познаваме ви тук още от първото му „летуване“...

При такава обстановка нищо не можеше да се направи за облекчаване тежкото положение на Николай. Фашистките палачи беснееха в цялата страна, но и партизанското движение им даваше хубави уроци. . . Кореспонденцията до Николай тук се преглеждаше, а сам той вече престана да пише по тактическа съобразителност. А нашият непреклонен и смел другар Янко Боянов Янков, уволнен от учителство, отдавна беше минал в нелегалност. Контактът ми с Николай беше прекъснат за дълго. По актьора Цани Стойков от тогавашния Южнобългарски театър другарят Кирил Антонов от Калофер и аз можахме да му изпратим една значителна сума, която той получи. С големи трудности успя да се срещне с Николай и актьорът — тогава от Пловдивския народен театър — Петър Василев. Същият след завръщането си от Лъжжене ми разправя за тежкото морално и физическо състояние на болния Николай, както и за несъкрушимата му вяра в близката катастрофа на фашизма под ударите на победоносната Съветска армия.

Тази пауза — без известия от Николай, без непосредствен контакт с него, продължи чак до освобождението.

П. П. ВЕРШИГОРА ПРИ НИКОЛАЙ

През своето първо и единствено гостуване в България прославеният партизански генерал от бригадата на Ковпак и писател П. П. Вершигора посети Николай Хрелков в Горна баня. От къде тоя човек знаеше предварително толкова много за Николай, за неговата прогресивна роля всред българската младеж, за характера на неговата бойна поезия? Авторът на „Хора с чиста съвест“ се отнесе към Николай с трогателна сърдечност и висока преценка за неговото място в поезията и революционните борби. Това извънредно много поласка нашия поет. И от смущение Николай не знаеше какво да каже, как да отговори на проявеното внимание от страна на Вершигора: да му дойде той чак в Горна баня! Но още по-голяма беше изненадата на Николай, когато героят на Съветския съюз Вершигора му връчи партизанския шмайзер с думите:

— Това бойно оръжие ви го поднасям, другарю Хрелков, като символ на вашата огнестрелна поезия. . .

Можете да си представите вълнението на Николай, който в своята скромност бе прегривял до него ден какви ли не и от кого ли не подценявания и отричания.

През октомври на 1962 Вершигора беше дошъл в Полша на лечение. Във Варшава той остана няколко дни в непрекъсната дружба със своя приятел Станислав Вронски — неустрашимият полски партизанин от бригадата на Ковпак. Тогава Станислав излезе с подлистник в „Трибуна людю“, в който даваше характеристика на личността и партизанските подвизи на Вершигора — на своя командир в борбата против немския окупатор. А една вечер той покани на среща у дома си с Вершигора — полския бригаден генерал Станислав Окенхл, чешкия партизанин и историограф д-р Честимир Аморт, Людвик Олшевски и мене. На тази среща Вершигора между другото ни говори и за посещенията си у Николай Хрелков в Горна баня, за обаянието му като човек и революционен поет. Като се обръщаше към мене българина, Вершигора каза с искрено чувство:

— Безкомпромисността на такива хора като Хрелков е престиж на нашата борба, залог на бъдещето, изпълнение на нашия морал, на нашия интернационален хуманизъм. От вас научавам, че той починал. Жалко, много жалко, че Николай Хрелков не живее! Иначе щях да ви помоля да му пишете за тази наша среща във Варшава и да го поздравите. Иначе щях да се скърби за него. В центъра на Вашата столица заслужава да му се издигне паметник за пример на поколенията, отговарящ на неговия мъдчалив подвиг, на неговата рядка доблест като поет.

А когато го настигна тревожната вест за арестуването на Трайчо Костов и другите с него, Николай така застрада, че едвам съдържаше мъката си. Не повярвал на обвиненията в „предателство“ на подсъдимите, веднъж той въздъхна с болка.

— Нищо не може да ме убеди. . . Тук има нещо нередно, срамно, което бие по престижа на нашата борба. Бъдещето един ден ще разобличи тая гнусна история, но къде е гаранцията, че животът на обвинените ще бъде запазен. Аз познавам Трайчо Костов. . . Не, той не може да бъде враг на народа, провокатор с партийен билет!

Последвалите събития потвърдиха убеждението и политическата предвидливост на Николай, но него вече го нямаше, за да види колко е бил прав.

— — —

Николай дишаше вече много тежко. По предписание на д-р Любен Боянов болният употребяваше кислород, който му се доставяше редовно в Горна баня. Бях винаги в помощ и на лекаря, и на самия Николай.

— Той е вече временен гост. . . Николай си отива — предупреди ме д-р Боянов при среща в Университетската поликлиника, където той беше управител.

Същият летен ден на 1950 г. лекарят, жена ми и аз отидохме в Горна баня при Николай. Той ни посрещна зарадван, но нямаше вече сили да говори. Горещият ден го измъчваше. Едно от температурата и тежкото дишане, и второ — от топлината въвн, той се обливаше в пот. Мъчително беше и за Николай, че го намираме в такова тежко състояние и за нас — неравнодушните към него и неговите страдания. А когато д-р Любен Боянов и жена ми излязоха на терасата, за да поговорят с Николаевата сестра Ана, той направи знак, че иска да ми каже нещо насаме:

— Тебе ти предстои път. На мене — също, и какъв път. . . Не ще мога да те дочакам. Сбогом завинаги, сбогом. . . Благодаря! — и като стисна силно ръката ми, дръпна чаршафа и закри лицето си. . .